

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ

ਤਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਖੋਜਾਰਥੀ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਅਮੁਰਤ

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ, ਪੰਛੀ, ਜਾਨਵਰ ਆਦਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜੂਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਜੂਨ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮੁੜ ਜੀਵਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕ੍ਰਿਆਮਾਣ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਿਤ ਤਿੰਨੋਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਆਦਿ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕੁੰਜੀ ਸ਼ਬਦ: ਕਰਮ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਕਿਰਤ ਕਰਮ, ਆਡੰਬਰ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰਮ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮ, ਹਉਮੈ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰਮ, ਤ੍ਰੈ ਗੁਣੀ ਕਰਮ।

ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਜੀਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹਰੇਕ ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ, ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰੇਕ ਕਰਮ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪਰਿਣਾਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਕਸ਼ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੂਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਜੂਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਕਰਮ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਵ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ (ਰੋਣਾ, ਸੌਣਾ, ਤੁਰਨਾ, ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਨਾ ਆਦਿ) ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਇਹ ਕਰਮ ਉਸਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੰਸਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਭ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਕਰਮ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਵਲ ਪਦਾਰਥਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਘੋਰ ਵਿਕਟ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ।

ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਕਰਮ ਦਾ ਰੂਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਸੱਚੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਭਾਵ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਪੈ ਕੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਪਦਾਰਥਿਕ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੱਗ ਕਰਦੇ, ਹਵਨ ਕਰਦੇ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੰਦੇ, ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ, ਸੁੰਨਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਘਰ ਛੱਡਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਪ ਕਰਨਾ, ਜਲਸਮਾਧੀ, ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਸੁਆਹ ਮੱਲਣੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਪਾਖੰਡ ਅਤੇ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਲਈ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਹੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਵਰਤ ਕੇ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਅੰਤਿਆਚਾਰ, ਜੁਲਮ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਝੂਠ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਪਾਖੰਡ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੇ ਜਕੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀਂ ਖੋਖਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ।।
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ।।
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ।। ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ।।
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ।।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ।।੧।।¹

ਇਹ ਘੋਰ ਕਲਯੁਗੀ ਸੁਭਾਉ ਛੁਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੂੜ ਦਾ ਅਰਥ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਚ-ਰੂਪ ਚੰਦਰਮਾ ਕੀਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ, ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੇ ਨਾਨਕ! ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣਾ, ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੱਚਾ ਕਰਮ ਹੀ ਆਤਮਿਕ, ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ

ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਅਰਥ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਕਰਮਾਂ ਉਪਿ ਰਨਿ ਬੜੈ ਜੇਲੋ ਚੇਸਭੁ ਕੋਇ।।੩।।²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਫਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ:

ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੈ ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ।।³

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ।।
ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ।।⁴

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ-

ਦਦੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਉ ਕਿਸੈ ਦੋਸੁ ਕਰਮਾ ਆਪਣਿਆ।।
ਜੋ ਮੈ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈ ਪਾਇਆ ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਅਵਰ ਜਨਾ।।੨੧।।⁵
ਜੈਸਾ ਕਰੇ ਸੁ ਤੈਸਾ ਪਾਵੈ।।
ਆਪਿ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਵੈ।।⁶

ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੋਚ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਵ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਵਾਗਮਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਾਕ ਹਨ ਕਿ:

ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ।।⁷

ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ਤੇਹਾ ਹੋਇਸੀ।।⁸

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ॥⁹

ਕਰਮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮ-ਗਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਚੱਕਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਿਸਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਅਨੰਤਕਾਲ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚੱਕਰ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹ

ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਮ-ਮਰਣ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਹਰ ਕਰਮ ਉਸਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਸੁੱਭ-ਅਸੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪੰਚ ਤਤੁ ਸੁੰਨਹੁ ਪਰਗਾਸਾ।।
 ਦੇਹ ਸੰਜੋਗੀ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸਾ।।
 ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਦੁਇ ਮਸਤਕਿ ਲੀਖੇ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਜਾਇਦਾ।।੧੪।।¹⁰

ਪੰਚ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਪਾਪ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਜ ਖੰਡ ਧਰਮ ਖੰਡ, ਗਿਆਨ ਖੰਡ, ਸਰਮ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਕਿਰਤ ਕਰਮ:

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਿਰਤ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੀ ਜੂਨ ਦਾ ਫਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।¹¹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਸੋ ਪਾਈਐ ਕਿਰਤੁ ਪਇਆ ਸਿਰਿ ਦੇਹ।।੩।।¹²

ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਮ:

ਇਹ ਉਹ ਕਰਮ ਹਨ ਜੋ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਮ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਪੁ ਜੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ।।੧।।¹³

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉਸਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ
 ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ।।¹⁴
 ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਾਵਣਾ।।¹⁵

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮ:

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਸਿਮਰਨ, ਭਗਤੀ, ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।¹⁶ ਇਹ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਸਾਰ:

ਅਧਿਆਤਮ ਕਰਮ ਕਰੇ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ।।¹⁷

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲ ਕਰਮ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਦਾਨ ਪੁੰਨ, ਲੰਗਰ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਹੈ।

ਆਡੰਬਰ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰਮ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥਹੀਣ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਪੂਜਿ ਸਿਲਾ ਤੀਰਥ ਬਨ ਵਾਸਾ।। ਭਰਮਤ ਡੋਲਤ ਭਏ ਉਦਾਸਾ।।
ਮਨਿ ਮੈਲੈ ਸੁਚਾ ਕਿਉ ਹੋਇ।। ਸਾਚਿ ਮਿਲੈ ਪਾਵੈ ਪਤਿ ਸੋਇ।।¹⁸

ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪੂਜਦਾ ਹੈ, ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਆਗੀ ਬਣ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭਟਕਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜਿਆਂ-ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੱਕਰਾ ਤਾਂ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੌਕੇ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੈਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣ ਦਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਭਿੱਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ।। ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ।।
ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ।। ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ।।
ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ।। ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ।।
ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ।। ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ।।
ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ।। ਮਨਿ ਜੁਠੇ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ।।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ।। ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ।।¹⁹

ਹਉਮੈ ਵਸ ਕੀਤੇ ਕਰਮ :

ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਸਵਾਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਮ ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਦੋਵੇਂ ਮੇਲ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕਰਮ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਹੰਕਾਰ ਵੱਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਬ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਾਇਸੀ ਜੋ ਆਇਆ ਜਗ ਮਾਹਿ।²⁰

ਹਉਮੈ ਕਰਤਿ ਆਨ ਹਸੁਖੁ ਹੋਇ। ਮਨ ਮਤਿ ਝੂਠੀ ਸਚਾ ਸੋਇ।।
ਸਗਲ ਬਿਗੁ ਤੇ ਭਾਵੈ ਦੋਇ। ਸੋਕ ਮਾਵੈ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇ।।੧।।²¹

ਭਾਵ ਹਉਮੈ ਭਰਿਆ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਡੱਪਣ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਮਨਮਤ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰ-ਮੇਰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖੁਆਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ੜੈ ਗੁਣੀ ਕਰਮ:

ੜੈ ਗੁਣੀ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਤੋ ਜੋਤ ਮੋਗੁਣ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮ।²² ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਵੀ ਗੁਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਕਰਮ ਜੋ ਹਉਮੈ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਮੋ ਗੁਣੀ ਕਰਮ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਤ੍ਰਿਬਿਧ ਕਰਮ ਕਮਾਈਅਹਿ ਆਸ ਅੰਦੇਸਾ ਹੋਇ।।

ਕਿਉ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੁਟਸੀ ਸਹਿਜ ਮਿਲਿਐ ਸੁਖੁ ਹੋਇ।।²³

ੜੈ ਗੁਣੀ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਆਵਣ ਜਾਵਣ ਲਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਹਿਜ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰ ਲਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਵਾਗਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਭੋਗਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ-

ਚਉਰਾਸੀਹ ਨਰਕ ਸਾਕਤੁ ਭੋਗਾਈਐ॥

ਜੈਸਾ ਕੀਚੈ ਤੈਸੇ ਪਾਈਐ॥²⁴

ਅਰਥਾਤ ਮਾਇਆ ਵਸ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਦੇ ਗੇੜ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੁਰਾਹੇ ਪਈ ਆਤਮਾ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈ ਪੈਦਾ

ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਭ ਕਰਮ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਰਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਦਾ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹ ਸੁੱਖ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋਕ ਤੋਂ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਵਿਸ਼ੁਦੀਕੋਣ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲਿਆ। ਕਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਸੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 145
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 156
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 124
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 8
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 432
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 622
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 472
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 730
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 2
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1037
11. ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਿਆਤਮ ਕਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ, (ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ) ਪੰਨਾ 277
12. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 59
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 4
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 470
16. ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਿਆਤਮ ਕਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ, (ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ) ਪੰਨਾ 417
17. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 1038
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 686
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 471
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 63
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 222
22. ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਿਆਤਮ ਕਰਮ ਫਿਲਾਸਫੀ, (ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ) ਪੰਨਾ 228
23. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 18
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1028